

OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIF YÖNETİMİNDE TEVLİYET: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Kadir ARSLANBOĞA¹

Öz

Vakıflar mali, iktisadi ve sosyal alanlarda devlet ve toplum açısından önemli görevleri ifa etmektedirler. Dolayısıyla bu kurumların sosyal bilimler açısından birçok bilime yönelik unsurları bulunmaktadır. Bunlar içerisinde biri de vakıfların yönetim ve organizasyon noktasında işletme tarihi açısından taşıdıkları hususiyettir. Yönetim kadrolarının oluşturulması, bu kadroların tayini ve yetkilerinin neler olduğunun ortaya konulması İşletme tarihi açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmada 1600 yılına ait İstanbul Evkaf Tahrir defterindeki İstanbul suriçi olarak bilinen bölgedeki 3265 vakfın yönetim kadrosu içerisindeki tevliyet makamına yapılan atamalarda vakfın idaresinin kime bırakıldığı ele alınmıştır. Buna ilaveten tevliyet makamındaki atamalarındaki hususiyetler ve yetkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Vakıf, İşletme Tarihi, Yönetim, Mütevellî.

TEVLİYET IN OTTOMAN EMPIRE FOUNDATION ADMINISTRATION: THE CASE OF İSTANBUL

Abstract

Foundations carry out important tasks for state and society in fiscal, economic and social fields. Accordingly, they have many components related to different fields in terms of social sciences. One of these components is the importance of foundations' administration and organisation for history of administration. The organisation and the appointment of the administrative staff and the description of their tasks matter in history of administration. Thus, this study focuses on the 3265 foundations' administrative staff appointments for entailed estate branches in foundation registrations, in the region which is called 'walled city' in İstanbul foundation registration documents, which belong to 1600. Additionally, entailed estate authority characteristics and tasks were also examined.

Keywords: Ottoman, Foundation, Business History, Management, Mütevellî.

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, karslanboga@comu.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin malî yapısını oluşturan üç önemli temel yapı bulunmaktadır. Bunlar; merkezi hazine, tımar ve vakıf sistemidir. Vakıflar, Osmanlı Devleti'nde sosyal ve ekonomik hayatın en önemli bileşenidir. Ferdi mülkiyet altında bulunan gayrimenkul ve menkul varlıklardan elde edilecek gelir, ferdi mülkiyetten çıkartılarak sosyal amaçlara tahsis edilmektedir. Böylelikle bireye gelir sağlayan unsurlar, toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönlendirilmektedir. Aynı şekilde toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birçok gelir getirici unsur ekonominin de dinamiğini oluşturmaktaydılar. Örneğin; çiftlik, değirmen vb. işletmeler ile ekonominin arz tarafında pay alan vakıflar, amaçlarını gerçekleştirmek için yapmış oldukları harcamalar ile de talep kısmında da yer almaktaydılar. Buna ilaveten personel istihdam etmeleriyle de ekonomi de işveren olarak bulunuyorlardı. Kurmuş oldukları vakıflarda inşa ettikleri han, bedesten, kervansaray ve dükkan gibi ticari meskenler ile de arz ve talebin karşılaştıkları piyasaların oluşumuna katkı sağlamaktaydılar.

Vakıfların yukarıda bahsedildiği üzere piyasada bir aktör olarak bulunması, hukuki bir çerçeve içerisinde hareket etmesi ve devletin resmi organlarınca yahut yetkililerince denetlenmesi sonucu resmi bir İşletme hüviyetinde oldukları aşikârdır. Vakıflar kurullarında bunların yönetmeliği olarak zikredebileceğimiz vakfiyeler hazırlanmaktaydı. Vakfiyeler bölgenin kadısı tarafından imzalanarak, sicil defterine geçirilerek hukuki bir resmiyet kazanmaktaydı. Vakfiyede, tesis edilen vakfın nasıl idare edileceği, nerelere ne gibi harcamalar yapılacağı, kaç kişinin çalışacağı, bunlara ne kadar maaş ödeneceği, harcamaların hangi gelirlerle karşılanacağı, vakıftan kimlerin ne şekilde faydalanacağı gibi hususlar vakfeden kişi tarafından ayrıntılı biçimde belirtilmekteydi. Belirtilen şartlar çerçevesinde vakfın işletilmesine riayet edilmekteydi.

Askerî ve malî organizasyonun sağlanması amacıyla Osmanlı Devleti'nde gelir kaynaklarının tespiti ve denetimi önem arz etmekteydi. Bundan dolayı devlet 30-40 yıl aralıklarla *Tahrir* adı verilen sayımlarla malî kaynaklarını denetlemekteydi. Aynı işlem vakıflar içinde yapılmakta ve yapılan sayımlar *evkaf tahrir defterlerine* kaydedilmekteydi. Söz konusu kayıt işlemleriyle çeşitli il ve kazalardaki vakıflar hakkında envanterler günümüze kadar ulaşmıştır.

Evkaf tahrirlerinin yapıldığı iller içerisinde siyasal, sosyal ve ekonomik olarak öne çıkan il İstanbul'dur. İstanbul'da suriçi denilen ve günümüzde Fatih ilçesinin sınırları olan bölgedeki vakıfların denetiminin kaydedildiği üç adet evkaf defteri bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1546 yılına ait olup Ö. Lütfi Barkan ve E. Hakkı Ayverdi tarafından transkript yapılarak 1970 yılında yayınlanmıştır. İkincisi ise 1578 yılına ait olup H. Ahmet Arslantürk ve Kadir Arslanboğa (2015) tarafından defterin fihristi (vakıfların mahaller itibariyle isimleri, vakıfların nakdiye ve akar olarak mahiyetleri ve diğer defterler ile karşılaştırmaları) hazırlanmıştır. Son defter ise 1600 yılına ait olup Mehmet Canatar tarafından 2004 yılında transkript edilerek yayınlanmıştır. Üç defterin tarih aralığına baktığımızda 22 senelik aralık ile tahrirlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. İstanbul'a ait evkaf tahrir defterlerindeki kayıtlar içerisinde selatin vakıflar bulunmamakta, sadece halk tarafından ihdas edilen vakıflar kaydedilerek denetlenmiştir. İstanbul evkaf tahrir def-

terlerinin 1546 yılına ait envanterinde 2.515 vakıf, 1578 yılına ait olanında 2.813 vakıf, 1600 yılına ait olanında ise 3.265 kayıtlı vakıf bulunmaktadır.

Tahrir işlemi bir müfettiş başkanlığında oluşturulan heyet tarafından hazırlanıyordu. Tahrir öncesinde bir önceki evkaf tahrir defteri yanlarına alınarak mahalleler sırasıyla dolaşılıyordu. Burada öncelikle vakıfların kuruluş yönetmeliğini havi vakfiyeler veyahut sicil suretleri kontrol edilmekte ve devamında durum yeni evkaf tahrir defterine kaydedilmekteydi. Eğer teftiş sırasında vakfa ait bir vakfiye ya da sicil ibraz edilmediyse durum soruşturularak tahrir defterine kayıt yapılıyordu (Barkan ve Ayverdi, 1970: V).

Çalışmada bahsi geçen evkaf defterleri içerisinde günümüze en yakın tarihli olan ve sayı olarak da en fazla vakfın bulunduğu 1600 yılına ait evkaf tahrir defteri ele alınmıştır. Transkript edilen defterdeki vakıfların vakfiyeleri dikkate alınarak vakıf yönetimine ait tevliyet ele alınmıştır. Vakfiyelerde ise tevliyetin kime verildiği/eceği açıkça belirtilmektedir. 1600 yılına ait İstanbul evkaf tahrir defterinde bulunan ve 3.265 adet vakfa ait olan vakfiyelerin transkriptleri tek tek incelenerek ve tasnif edilerek tevliyetin kime bırakıldığı/acağı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle medeniyetimizin en önemli işletmeleri olan vakıfların idaresindeki yönetimin üst makamındaki yetkinin tevarüsü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. VAKIFLARDA TEVLİYET

Tevliyet, vakfın vakfiyesinde belirtilen şartlara ve şer'î hükümlere göre idaresinin adıdır. Bu görevi icra edene ise mütevellî denilmektedir. Bir kimsenin mütevellî olabilmesi için aşağıdaki şartları taşıması gerekmektedir;

- *Akıl baliğ olması*
- *Emîn birisi olması*
- *Vakıf işlerini idare edebilme kabiliyet olması*
- *Müslüman olması*
- *Meşruta değilse yönetime talip olmaması.*
- *Mütevellî ile mütevelliyi denetleyen nazırın aynı kişi olmaması*

Bu şartları taşıyan mütevellîlerin vakfın idaresindeki yetki çerçevesi ise aşağıda belirtilen hususlardır. Bu hususların hepsi olabileceği gibi bazılarının belirtildiği, bazılarının ise belirtilmediği on adet yetkisi bulunmaktadır;

- *Teksîr-Taklîl*: Vakıftan yararlananların birinin payını artırmak ya da azaltmak
- *İdhâl-İhrâç*: Vakıftan istihkakı olmayan birini dahil etmek ya da olanı çıkartmak
- *İ'ta-Hirman*: Bir istihkakı birinden keserek diğerine belirli bir süre ya da devamlı vermek
- *Tağyir-Tebdîl*: Vakfın vakfiyedeki şartları ile malın intifasının şeklini değiştirme
- *İbdâl-İstibdâl*: Bir malın satılması ve yerine başka bir malın alınması (Akgündüz, 1996:314-320).

Vakfiyelerde mütevelliler için bu on şartın açıkça ve kaç defa kullanılabilceği açıkça belirtiliyordu. Vakfiyede yalnızca şartlar belirtildiğinde müteveli bir defaya mahsus olarak bu on şartı kullanabilme yetkisine haizdir. Bununla birlikte vakfiyede bu şartları devamlı bir surette kullanabileceğine dair ibarede konulmaktaydı.

Tevliyet noktasında yukarıda da belirtildiği üzere nazır ile mütevellinin aynı kişi olmaması esastır. Ancak uygulamada istisnalar olduğu görülmektedir. Vakfi kuran kişi tarafından vakfiyede şart koşulmadıkça veya hakim tarafından tayin olunmadıkça vakıftan yararlananların tevliyet hakları yoktur. Vakfi kuran kişi hayatta ise ve müteveli tayin etmediyse müteveli kendisi olmakta, vefatından sonra ise kadı müteveli tayin etmektedir. Vakfi kuran kişinin tayin ettiği mütevelliler hayatta iken de kadı yine müteveli tayininde bulunmamaktadır ve bu kişilerin müteveli olmalarında kadı hükmü aranmamaktadır. Müteveli şahısın hangi vakfına tayin edildiyse sadece o vakfın idaresini yürütebilmekte, şahsın diğer vakıflarında idare yetkisi bulunmamaktadır. Vakıfların idaresi için yaşı küçükler ve kadımlar da müteveli olarak tayin edilmekteydiler. Ancak bunların müteveli olarak tayin edilmelerinden sonra vakfın idaresinin tasarrufunda sorun olabileceği sebebiyle kendilerine yardımcı olmak amacıyla yerlerine tasarrufta bulunabilen kaimmakamı mütevelliler tayin edilmekteydiler. Müteveli meşruta olsa da görevini bir başkasına bırakıp, görevi bırakabilirdi. Aynı şekilde görevinden azl de edilebilmekteydi.

Mütevellilerin idaresindeki vakıf hesaplarının denetimleri hakim ya da müfettişler aracılığıyla 3 yılda bir yapılmaktaydı. Mütevelliler vakfiyelerde kendilerine tanınan yetkiler çerçevesinde her türlü tasarrufta bulunabilmekteydiler ve sorumlulukları bulunmaktaydı. Ancak, mütevellinin kusur ve ihlali durumunda müteveli tazmin ile yükümlüydü.

Mütevellilerin ücretleri günlük, aylık ya da yıllık olarak vakfiyelerde belirtilmektedir. Bununla birlikte hasbî ibaresiyle ücretsiz yapılacağı da not düşülmüştür. Vakfiyelerde mütevellinin ücretine dair bir ibare olmadığı durumda müteveli hakimden ücret talep edebilmekteydi. Bu durumda da hakim rayiç bir ücret belirleyebilmekteydi (Akgündüz, 1996:303-324).

2. 1600 TARİHLİ İSTANBUL EVKAF TAHRİR DEFTERİNE GÖRE TEVLİYET DAĞILIMI

1600 yılına ait İstanbul evkaf tahrir defterindeki vakfiyelerde vakfın yönetimi “tevliyet kendüden sonra Yûsuf bin ‘Abdullâh’a ba’dehu re’y-i hâkime”, “Şart-ı vâkıf tevliyet kendüden sonra evlâdına ve evlâd-ı evlâdına neslen ba’de neslin ba’dehum ‘utekâsına ve evlâd-ı ‘utekâsına ve ba’de’l-inkırâz hâkimü’l-vakt re’yine mufavvaz ola diyü mukayyed...” , “... mahalle imâmı mütevellî olup ahâlî-i mahalle hasbî nâzır olalar ...” vb. gibi ifadeler ile kime bırakılacağı açık olarak belirtilmiştir. Bu ifadelerden yola çıkarak excelde hazırlanan bir tablo vasıtasıyla vakıfların tevliyeti kime bıraktıkları tasnif edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Aşağıdaki Tablo 1’de de görüleceği üzere vakıflarda tevliyeti üstelenen kişiler 13

kategoride toplanılmıştır. Tertip² olarak ise en uzun tertiplerde/aşama/sıra görülen aşama dikkate alınarak 5 tertip belirlenmiştir. Tevliyetin bırakıldığı ilk kişi 1. tertip olarak kendisi, 2.cide ise kendinin vefatı sonrasında evladı, 3.cüsünde evlatlarından sonra torunları, 4.cüsünde torunlarından sonra köleleri ve 5.cisinde ise kölelerinden sonra da re'y-i hâkim'in birisini mütevellî olarak ataması kastedilmektedir. Evlat, torun ve köle olarak belirlenmiş olan tertiplerde bunlardan birinin nesli kesildiğinde bir sonrakine tevliyet görevi devralır.

Tabloda görüldüğü üzere 1. tertipte 1.761 vakfın vakfiyesinde tevliyetin kime bırakıldığına dair bir ifade bulunmamaktadır. Böyle durumlarda vakıf hayatta iken kendisi, vefatından sonra ise kadı tarafından vakfa mütevellî atanmaktadır. 1. tertip içerisinde ikinci sırada ise vakıf kuranların 714'ü mütevellî olarak kendilerini atamışlardır. Vakfiyelerde isim verilip bu ismin kim olduğu tespit edilemeyenler Yabancı kategorisinde toplanılmıştır ve 1. tertipte 297 vakfın yönetimi yabancılara bırakılmıştır. Mütevellî olarak 1. tertipte kendilerine görev tevdi edilenler içerisinde Mescid görevlileri bulunmaktadır. Mahalle mescidinin ya da camisinin imamı, müezzini, kayyımı ve mescidin evkafının mütevellîsi kim olursa ona tevliyet nasb olunmuştur.

Tablo 1: 1600 Evkaf Tahrir Defterine Göre Tevliyet Dağılımı

Mütevellî / Tertip	1.	2.	3.	4.	5.
Atama olmayan	1761	2239	2683	2923	3114
Kendi	714	2	-	-	-
Yabancı	297	134	21	4	1
Mescit Görevlisi	200	135	51	44	25
Köle	72	120	102	87	46
Evlat	71	236	72	17	8
Sakin	39	56	4	3	3
Görevli	37	35	14	9	7
Atama	27	171	134	118	54
Kocası	21	22	1	-	-
Akrabası	13	22	6	8	1
Hanımı	11	52	3	2	-
Torunu	2	41	174	50	6
Toplam	3265	3265	3265	3265	3265

2 Tertip ifadesini vakfiyelerde "tertib-i mezbûr" geçmesi sebebiyle kullanılmıştır.

1. tertip içerisinde sırasıyla köle, evlat, sakin olanlar, başka bir kurumda bir görevde kim olursa ona bırakılan, yasal yetkiye sahip olan kadı, kazasker ve padişah tarafından atanan, kocasına, yeğen, amca gibi yakın akrabalarına, hanımlarına ve torunlarına tevliyet bırakılmıştır.

2. tertibe bakıldığında atama hakkında bilgi verilmeyen vakıfların sayısı 2239 adettir. 2. tertipte vakfi kuranlardan iki kurucu kendilerinin atanmalarını istemişlerdir. Yabancı ve mescit görevlilerinde ilk tertibe göre azalma gerçekleşirken; köle, evlat, sakin, atama, hanım, torun, kocasının müteveli olarak atama sayılarında artış meydana gelmiştir. Bunlar içerisinde en ciddi artış atama, evlat, hanım ve torunların müteveli olarak gösterilmeleridir.

3. tertipte 2683, 4. Tertipte 2923 ve 5. Tertipte 3114 vakfın müteveli ataması bulunmamaktadır. Bu tertiplerin sütunlarına bakıldığında müteveli tayinlerinde köle, atama ve torunların sayıları dikkat çekmektedir.

Tablodan görüleceği üzere ve uygulamadaki unsurlara bakıldığında vakıf kuran kişilerin müteveli olarak kendilerini ilk derecede adadıkları görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere tevliyet noktasında vakfiyede bir ibare yok ise vakıf kuran kişinin hayatı müddetince müteveli olduğu belirtilmişti. Bu durumda 1. Tertipte ataması olmayan ve kendini atayanların sayıları toplandığında $1761+714=2475$ vakfın mütevellisi vakfi kuran kişilerdir. 2. Tertibe bakıldığında ise ataması olmayanların sayısı 2239 adettir. Atama kategorisinde mütevellinin atanarak tayin edildiği vakıf sayısı ise 171 adettir. Dolayısıyla $(2239+171)$ 2310 vakfın ataması hakim tarafından yapılmıştır. Bu usul çerçevesinde diğer tertiplerdeki atama olmayan kategorisine bakıldığında hakim tarafından yapılan atamaların sayısında artış bulunmaktadır.

Müteveli atamalarında yetkinin hakime bırakılmasındaki en önemli unsur evlatlar arasında çıkabilecek kargaşa ve tartışmaların önünün kesilmesi olabilir. Evlatlar arasında vakıf işlerini yürütebilmesi noktasında ortaya çıkabilecek ehliyet ve liyakat hususlarındaki belirsizliklerin bu yolla bertaraf edilmesinin amaçlanmış olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

3. SONUÇ

Vakıfların idaresinden sorumlu olan tevliyet görevlendirilmelerine 1600 yılına ait İstanbul evkaf tahrir defterindeki veriler ışığında bakıldığında vakıf kuranların öncelikle kendilerini devamında ise güven odaklı olarak hâkimin atadığına, yakınlarına ve kurum yöneticilerine görevi bıraktığı görülmektedir. Ayrıca müteveli olarak atananlar içerisinde hem kız evlat hem de hanım olarak tasnif edilenlere bakıldığında bayanlara vakıf kurmalarının yanında idari görevlerde tevdi edildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA:

Akgündüz, Ahmet, (1996). İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Sistemi, 2.

Baskı. (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları).

Arslantürk H.Ahmet, Arslanboğa, Kadir, (2015). İstanbul Vakıfları Tahrir defteri 986 (1578),

(İstanbul: Okur Akademi).

Barkan Ö. Lütfi, Ayverdi, E.Hakkı, (1970). İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri - 953 (1546)

Tarihli, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü).

Canatar, Mehmet, (2004). İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 1009 (1600) Târihli,(İstanbul:

İstanbul Fetih Cemiyeti).

